

თეონა კეკელიძე
„ამირანიანის“ ვრცელი და მოკლე ლექსითი
ვარიანტების ურთიერთმიმართება

„ამირანიანი“ – ქართული საგმირო ეპოსის მწვერვალი, მიუხედავად წლების განმავლობაში დაგროვილი გამოცდილებისა, ისტორიული თუ ფილოლოგიური თვალსაზრისით სრულყოფილად შესწავლილი ჯერ კიდევ არ არის. გასული საუკუნიდან მოყოლებული იბეჭდება კვლევები ქართული კულტურის ამ უმნიშვნელოვანესი ძეგლის შესახებ, თუმცა გმირის სახე ჯერ კიდევ ამოუწურავია.

ამირანის ეპოსის გარშემო არსებულ საკვლევ საკითხთაგან ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია ფორმის საკითხი. მიხეილ ჩიქოვანი თავის მონოგრაფიაში, „მიჯაჭვული ამირანი“, აღნიშნავს, რომ „ამირანიანი“ საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში ფიქსირდება სამი სახით: არსებობს მხოლოდ ლექსითი, მხოლოდ პროზაული ან, მისივე ტერმინით რომ ვთქვათ, „ლექსნარევი“ პროზის სახით (ჩიქოვანი, 1947: 157).

ლექსნარევი ვარიანტები ამირანის წრის გადმოცემებში ყველაზე მრავლად მოინახება. შინაარსობრივი თვალსაზრისით ამ ტიპის ვარიანტები ყველაზე სრული და ვრცელია. სწორედ აქ არის ამირანის, ბადრის და უსიპის ამბავი სრულად გადმოცემული.

საინტერესოა ამ ტიპის ვარიანტებში პოეზიისა და პროზის ურთიერთმიმართება. ზოგიერთ შემთხვევაში ისინი ერთმანეთს ავსებს (ის რაც პროზაულად არ არის ნათქვამი,

პოეტური ტექსტით არის გადმოცემული). მაგალითად შეიძლება ქართლური ვარიანტი („ამირან დარუჯანა-შვილი“) მოვიყვანოთ. მოცემულ ტექსტში პროზაულად გადმოცემულია ამირანის დაბადების, დევებთან შებრძოლების, გველეშაპის, მზეთუნახავის გამოჩენის, გაბუდაყებისა და მიჯაჭვის ეპიზოდები, თუმცა ამ ყოველივეს გვერდით შიგადაშიგ მთხრობელის რეპერტუარში ჩნდება პოეტური ტექსტი და ავსებს ამბავს. განხილულ ვარიანტში ლექსითი ფორმით არის წარმოდგენილი ნადირობისას აღმოჩენილი სასწაულებრივი ირმის ამბავი, რომელსაც, როგორც ვიცით, ცამცუმის კოშკის აღმოჩენა მოსდევს. ამავე ვარიანტში გალექსილია გველეშაპის მუცლიდან ამირანის მეორედ შობის ეპიზოდი:

- ამირანი დაიბადა, გოჭსა ჰგვანდა ხუხალომსა,
წვერ-ულვაში გასცვივნოდა, ჩაეყარა მუქაროსა.
(ქ. ხ. ს. ქრესტ., 1970: 101)

ხშირ შემთხვევაში კი რასაც პროზა გადმოგვცემს, იმავეს გვანზღის ლექსიც. ამ უკანასკნელის მაგალითია ფშავში ჩაწერილი ტექსტები. მაგალითად: „სულკალმახი მოკვდა. იმის მტერს დევებს დრო მიეცათ ჯავრის ამოყრისა, დაეცნენ ობლების სახლ-კარს და სულ ცეცხლის ალი აადინეს, ააოხრეს და დააბუნდოვეს. ძმები, დევების დაშინებულები, სულ გადაიკარგნენ, გასწირეს თავისი ქვეყანა“.

იგივე ლექსად:

ბადრი, უსიპი, ამირან ობლები მოვიზადენით
დევების დაშინებულნი ჩაბალხეთს ჩავიყარენით.
(ჩიქოვანი, 1946: 322)

მიხეილ ჩიქოვანი შენიშნავს, რომ პროზაში რიტმული ადგილების არსებობა ლექსის მოსამზადებელ საფეხურს წარმოადგენს და ადრე თუ გვიან ყოველი მათგანი ლექსად იქცევა (ჩიქოვანი, 1947: 165).

გამოკვლევულ მასალაში ფიქსირდება რამდენიმე ვარიანტი, რომლებშიც მთქმელი ზეპირი ფორმით შემონახულ ტრადიციას მხოლოდ რამდენიმე ტაეპის გართმვით გადმოგვცემს, დანარჩენს კი პროზაულად გვიყვება. საინტერესოა „ამირანიანის“ მსგავსი მოკლე ვარიანტები შინაარსობრივი თვალსაზრისით. მოკლე ვარიანტები მოცულობითაც უმეტეს შემთხვევაში ორ ან სამ ტაეპს არ აღემატება; რამდენიმე ვარიანტში 4-5 ტაეპია გალექსილი; რაც შეეხება ამ ვარიანტების შინაარსს, მათში ძირითადად ამირანის ძალაზე ხაზგასმას ვხვდებით. ერთ-ერთი ქართლური ვარიანტის მიხედვით, ამირანი თავისი შესაძლებლობებით ახლოსაც ვერ მივა ბადრისთან (აქ ბადრი მთქმელის მიერ ამბრი არაბთან არის გაიგივებული): „ბადრისა მზემა ამირან, შენ ბადრს ვერ დაედარები“ (ჩიქოვანი, 1947: 272). ასევე ქართლში ჩანერილ ვარიანტში („ამირანი და ამბრი“) ამირანის ძალა შედარებულია ამბრის ძლიერებასთან, რაც ბუნებრივია ტექსტის ძირითადი სიუჟეტიდან გამომდინარე (ფრაზას ამბრის დედა წარმოსთქვამს):

ამბრისა მზემან, ამირან შენ ამბრსა ვერ ედარები;
ცოცხალსა სთხოვი მუქარას, მკვდარსაც ვერ დაედარები!..
(ჩიქოვანი, 1947: 280)

როგორც ვხედავთ, შინაარსი ერთი და იგივეა, მხოლოდ პერსონაჟთა აღრევას ვხვდებით, რასაც ინვევს ზეპირსიტყვიერებისთვის დამახასიათებელი კონტამინაციაციკლიზაციის პროცესი.

ცალკე განხილვის საგანია ვარიანტები, რომლებშიც ეპიზოდები მხოლოდ ლექსითი სახით არის წარმოდგენილი და არ შეიცავს პროზაულ ვერსიებს. თითოეულ მათგანში სხვადასხვა რაოდენობის გართმულ ტაეპებს ვხვდებით. ყველაზე მოკლე მოცულობისაა ქართლური, კახური და რამდენიმე ფშაური ვარიანტი, რომლებშიც ორ ტაეპადაა

წარმოდგენილი ეპიზოდი ამირანის თავგადასავლიდან (წარმოდგენილ ეპიზოდებში ბადრი ამბრი არაბთან არის გაიგივებული):

ბადრისა მზემა ამირან, შენ ბადრს ვერ დაედარები,
ცოცხალი გჯობდა ცოცხალსა, მკვდარსაც ვერ დაედარები.
(ჩიქოვანი, 1947: 272)

ან:

ბადრისა მზემან, ამირან, შენ ბადრს ვერ ედარები;
ვერცა ღონით, ვერცა ჭამითა, ვერცა ომში დედარები.
(ასე ეუბნება [ამბრის] დედა ამირანს).
(ჩიქოვანი, 1947: 287)

ასევე ორ ტაეპადაა გალექსილი მიმართვა ამირანისადმი. კახური ვარიანტი:

ამირან-დევო, დევ-გმირო, კილო არ იცი ომისა,
ხერხი გაჯობებს ღონესა, მკლაფიც რო გქონდეს ლომისა.
(ჩიქოვანი, 1947: 299)

ასევე კახეთში დაფიქსირებულ ერთ-ერთ ვარიანტში გალექსილია ამირანისა და ყამარის მამის ორთაბრძოლის ეპიზოდი:

-ამბრის ყამბარო, ამირან, კილო არ იცი ომისა;
ზევით რას ერჩი სპილოსა, ქვევით დაუშვი რბილოსა,
ჩარდახს ფეხები შეაჭერ, მაშინვე მიანვინოსა.
-უყურე ქალსა კამარსა, კურო არჩივა მამასა,
რისთვის გაგზარდა დედამა, რისთვის გეუბნა ნანაო,
-ამირანმა ხელი მამკრა, ცხრა მთა გადამატარაო.
(ჩიქოვანი, 1947: 297)

საინტერესოა ფეხეში დაფიქსირებული ორი ვარიანტი, რომლებიც სწორედ ორ ტაეპადაა სათქმელი გალექსილი:

ადე, ამირან, აშავდი, ცხენს დაუყარე ღანძილი,
ღიაცის დაწუნებულსა ტირილი გმართებს გან ძილი.
ან:

„ისევ ბიჭია ამირან, გუშინ რო ჩამოჰქაროდა,
არც არა ბევრი ტანთ ეცვა, არც არა მკლავზე ჰფაროდა.“
(ჩიქოვანი, 1947: 327)

როგორც ვხედავთ, ამ ტაეპებში სწორედ ეპოსის მთავარი გმირი ფიგურირებს, თუმცა რატომ გალექსა მთქმელმა მაინცდამაინც ეს სიტყვები, გაურკვეველია. საგულისხმოა, რომ ამ ორი ვარიანტის ავტორი თუ ავტორ-მთქმელი მხოლოდ ამ ტაეპებით შემოიფარგლება და სხვა პროზაულ ტექსტს არ წარმოგვიდგენს.

გარდა ზემოთ აღნიშნული ეპიზოდებისა, წმინდა პოეტური სახით წარმოგვიდგება ამირანისა და მისი ძმების სანადიროდ წასვლის ცნობილი, შედარებით ვრცელი ეპიზოდი. ამ ქართლურ ვარიანტში დეტალურად არის გადმოცემული როგორ შემოხვდათ ძმებს ირემი, რომელმაც ისინი ცაღანვდენილ კოშკთან მიიყვანა; აქ ძმებმა იპოვეს მიცვალებული და მისი ანდერძი:

„არც ისე დაკარგული ვარ, დისწული ვარ უსუსი.
სანამ ვიყავ მტერი ვმუსრე, მე არ წამყვა ჯავრი მისი,
ერთი ბაყბაყ-მდევი დარჩა, ბოლმად დამრჩა ჯავრი მისი.
ვინც ბაყბაყ-მდევეს მომიკლავს – ჩემი ლახტიც ალაღ მისი“.
(ჩიქოვანი, 1947: 286)

მცირე ვარიანტული ცვლილებით ფიქსირდება იგივე ეპიზოდი კახურ, მესხურ-ჯავახურ, თუშურ, იმერულ და რაჭულ ვარიანტებში. ქვემოთ მოყვანილ მესხეთ-ჯავახეთში ჩანერილ ვარიანტში დასაწყისი თითქმის იგივეა, მხოლოდ მეორე ნაწილში უფრო დაკონკრეტებულია ჯილდო, რომელსაც მიიღებს განსვენებული ვაჟკაცის დაუძინებელი მტრის, ბაყბაყ-დევის დამმარცხებელი:

ვინც რომ მე იმა მომიკლავს, ჩემი ხმალი იყოს მისი,
ვინც ჩემ ცოლ-შვილს შეინახავს, ჩემი საყმო ჰალაღ მისი.
შვილდ-ისარი, ლახტ-ფართა მიმიცია, იყოს მისი,
კარებს უკან შუბი არის, იყოს ის შუბიცა მისი,
ყველაფერი მიმიცია, ჯაჭვ-აბჯარიც იყოს მისი.
ყველას ვალი გარდუხადე, წამყოლია არავისი“.
(ჩიქოვანი, 1947: 332)

ერთი რაჭული ვარიანტის დასასრული რამდენადმე განსხვავდება დანარჩენი ხუთი ვარიანტისგან, თუმცა საერთო შინაარსი შენარჩუნებულია. დავიმონმებთ სწორედ ამ დასასრულს:

თითებშუა წიგნი ჰქონდა:

„ვინც ამ წიგნსა გადიკითხავს, იმას მივცემ თამარ ქალსა“.

(ჩიქოვანი, 1947: 354)

ამჟამად, მთქმელის ცნობიერებაში ღრმა კვალი დაუჩინევია თამარ მეფის ისტორიას, ვინაიდან ეპიზოდი, რომელშიც წესით მოთხრობილი უნდა იყოს იმის შესახებ თუ რა საჩუქრებს მიიღებს დევის დამმარცხებელი, საუბარია უძვირფასეს ჯილდოზე – „თამარ ქალზე“.

მხოლოდ ლექსითი ვარიანტების სახით წარმოდგენილია ასევე ამირანისა და ჩრდილოელის ეპიზოდი. ისინი წყლის პირას სხედან, მათკენ დევი მოაბიჯებს; „ამირანი ხმალსა ლესავს, ჩრდილოელი უწყობს პირსა“; ამირანის კითხვაზე, თუ საით მიიწევს დევი. ის პასუხობს:

-შენ ჩემს სახელს რას კითხულობ, შენთან სამორად მოვალო.

უსუპის ძმისწული მოკვდა, იმის საჭმელად მივალო.

-აღამიანს ვინ შევაჭმევს!..

ამირან-დევი შეიბნენ, მიწას გაჰქონდა ვრიალი,

დასცა და მხარი მოსტეხა, ადგილი დახვდა ქვიანი.

-მაცა ამირან, ნუ მომკლავ, მაცალე პატარა ხანი,

წყალ-გაღმა ქალსა გასწავლი, ამომავალი მზე არი,

რაჯ კაცი იმას არ ნახავს, მისი სიცოცხლე რა არი.“

(ჩიქოვანი, 1947: 286)

ფშავში ჩანერილ ვარიანტთან წმინდა პოეტური ფორმით არის წარმოდგენილი დევებთან სტუმრობის ეპიზოდი. ამირანს აფრთხილებენ, რომ „სადაც გუშინ ქარი ხვიოდა“, იქ არ უნდა ჩავიდეს, მაგრამ უშიშარი გმირი გაფრთხილებას არ უჯერებს და დევებთან მიდის:

ღვეთ ღვდაბერის ნაქნარი ქადა ცეცხლშია შხიოდა,

ნამააყენეს, შასჭამეს, კაცის თავ-ფეხი დიოდა;

საღვინით ღვინო მოგვართვეს, შიგ გველ-ბაყაყი წიოდა...

ამირანს იმათ ცოდვითა ცრემლები ჩამოსდიოდა.

პატარა შვილი მამასა ლოკინით გადამაჰყოდა:

- არ იმას მაქადებდ, მამაო, ამირანს მოგაკვლეინებ;

უსუსის ქამარ-ხანჯარსა წელზედა შავარტყმეინებ,

ბადრისა გრძელთა ვალოთა სადილათ დავახრეინებ?!

ვარიანტის თანახმად, ამირანი გაცხარდება, როცა ამ ყველაფერს მოისმენს და დევების ოჯახში უბედურებას დაატრიალებს: „მამას შვილი ჰკრა პირშია, სულისა შასა-გუბარა“. ტექსტის ბოლოს დევები გმირის დამშვიდებას ცდილობენ:

„ბაღლებს საუბარზედა ამირან-ომი გინდა რა...

ამირანო ფილაფობო, სვეტად ჩამოსულო ცითა,

თქვენში კაცთა ნამდურავთა შარიგება არ იცითა?“

(ჩიქოვანი, 1947: 312)

მხოლოდ ლექსითი სახით გახლავთ ასევე დაფიქსირებული გურული „თოხნური სიმღერა“, რომელიც საინტერესოა შინაარსობრივი თვალსაზრისით. ტექსტის მიხედვით დიდ მინდორში აგებულ სახლს პოულობენ, რომელის სამი ძმის (ხუროს შვილის) აგებულია. საბოლოოდ აღმოჩნდება, რომ „შითა ლომი მომკვდარიყო, მიწას მიუბარებელი“. მთქმელის აზრით, ოდიშის კანდელაკი უნდა მოიყვანონ და მიცვალებულს წესი აუგონ (ჩიქოვანი, 1947: 348). ამ მცირე მოცულობის ლექსით ვარიანტში აშკარაა ქრისტიანული რელიგიის გავლენა.

ამრიგად, ვარიანტების შედარებითი ანალიზის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ შინაარსობრივი თვალსაზრისით ყველაზე სრული ლექსნარევი ვარიანტებია. ეპოსის ლექსით ვარიანტებში აისახა ძველის საკვანძო, საზღურბლო ეპიზოდები.

„ამირანიანის“ სხვადასხვა ვარიანტში ასევე გვხვდება ე.წ. „მარგინალური“ ელემენტები – როდესაც მთქმელი გადა-

უხვევს ეპოსის ძირითად ხაზს და პერიფერიულ ელემენტებს აქცევს პოეტური შთაგონების წყაროდ. ხშირად სწორედ ეს გარემოება განაპირობებს ვრცელი და მოკლე ვარიანტების არსებობას.

გამოყენებული ლიტერატურა

ჩიქოვანი, 1947 – მიხეილ ჩიქოვანი, „მიჯაჭველი ამირანი“, თბილისი;

ჩიქოვანი, 1945 – მიხეილ ჩიქოვანი, „ამირანიანი“, ლიტერატურული ძიებანი, ტ. II;

ქ. ხ. ს. ქრესტ., 1970 – „ქართული ხალხური სიტყვიერება. ქრესტომათია“. შეადგინა, შესავალი წერილი, განმარტებითი ბარათები დაურთო ქს. სიხარულიძემ, თბ.

Teona Kekelidze

Poetic interrelation of long and short version "Amiraniani"

Summary

A comparison of the prose, lexical and poetic variants of Amiranian showed that they are the most complete lexical variants in terms of content. Based on a comparative analysis of the variants, it can also be said that the key, borderline episodes of the monument are reflected in the variants of the epic verse.

In different versions, there is also a so-called. "Marginal" elements – when the narrator deviates from the main line of the epic and turns peripheral elements into a source of poetic inspiration. This circumstance often leads to the existence of long and short options.